

TRANSPORTDA IQTISODIY SALOHİYATNI TAKOMILLASHTIRISH VA TAHLIL QILISH USULLARI

Ismatullayeva Nasiba Nusratillo qizi

Toshkent davlat transport universiteti

ORCID: 0009-0000-4721-0089

nasiba9093@gmail.com

Annotatsiya. Iqtisodiy potentsailni tahlil qilganda shuni ham nazarda tutish kerakki, korxonalarining iqtisodiy salohiyati nafaqat mavjud resurslar hajmi, balki shu resurslarning sifati, tuzilishi komponentlarning muvozanati, foydalanishning oqilonaligiiga ham bog'liq. Resurslarning sifat tarkibini yaxshilash mavjud salohiyatni oshiradi, ulardan samarali foydalanish boshqaruv qarorlarini mustahkamlaydi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy potentsial, mehnat potentsiali, boshqaruv potentsiali, marketing, raqobatdoshlik, yo'lovchi aylanmasi, iqtisodiy tizim, temir yo'l transporti.

МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И АНАЛИЗА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ТРАНСПОРТЕ

Исматуллаева Насиба Нусратилло кизи

Ташкентский государственный транспортный университет

Аннотация. При анализе экономического потенциала следует также иметь в виду, что экономический потенциал предприятий зависит не только от объема имеющихся ресурсов, но и от качества, структуры этих ресурсов, баланса составляющих, рациональности их использования. Повышение качественной структуры ресурсов увеличивает имеющийся потенциал, эффективное их использование укрепляет управленческие решения.

Ключевые слова: экономический потенциал, трудовой потенциал, управленческий потенциал, маркетинг, конкурентоспособность, пассажирооборот, экономическая система, железнодорожный транспорт.

METHODS FOR IMPROVING AND ANALYZING ECONOMIC POTENTIAL IN TRANSPORT

Ismatullayeva Nasiba Nusratillo kizi

Tashkent State Transport University

Annotation. When analyzing economic potential, it should also be borne in mind that the economic potential of enterprises depends not only on the size of available resources but also on the quality of these resources, the structure of the balance of components, and the rationality of use. Improving the quality composition of resources increases the existing potential, the effective use of which strengthens management decisions.

Keywords: economic potentials, Labor potential, management potential, marketing, competitiveness, passenger turnover, economic system, rail transport.

Kirish.

Iqtisodiy salohiyat ancha murakkab kategoriya bo'lib, ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi. Uni bir vaqtning o'zida ko'plab omillar ta'sirini hisobga oladigan va ayni paytda o'zining ma'lumotlilik va real qo'llanilishini saqlaydigan biron bir qiymat bilan ifodalash deyarli mumkin emas.

Birinchidan, iqtisodiy tizimning holati iqtisodiy faoliyatning turli tomonlarini tavsiflovchi ko'rsatkichlar nisbatini o'z ichiga oladi. Bu dinamikada potentsialni hisobga olish imkonini beradi, ya'ni. vaqt o'tishi bilan ko'rsatkichlar nisbatining o'zgarishi iqtisodiy salohiyat qiymatini o'zgartiradi.

Ikkinchidan, ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish nisbiy qiymatlardan faol foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu potentsialni tushunishning resurs yondashuvidan ustunlikdir, bunda ma'lum bir narxda to'plangan resurslar miqdorini o'lchash va shunga mos ravishda vaqt o'tishi bilan iqtisodiy potentsialning real o'zgarishini baholashda inflyatsiya komponentidan xalos bo'lish zarur bo'ladi.

Uchinchidan, iqtisodiy salohiyatni erishish mumkin bo'lgan maksimal holat sifatida tushunish uni qo'llash doirasini kengaytirish - iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini ham qamrab olish imkonini beradi.

To'rtinchidan, iqtisodiy salohiyatni ko'rsatkichlarning eng yaxshi nisbati ko'rinishida ifodalash potentsial o'zgarishlarni baholash va modellashtirish jarayonini iqtisodiy, matematik va statistik usullar va modellashtirishdan foydalanishga imkon qadar yaqinlashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlar sharhi.

Kovalyov (2008) korxonaning iqtisodiy salohiyatini, uning mulkiy va moliyaviy imkoniyatlarining kombinatsiyasi deb hisoblaydi.

Alginning (2011) fikriga ko'ra, iqtisodiy potentsial iqtisodiyot tarmoqlarining mutlaq imkoniyatlariga va ulardan foydalanish darajasiga bog'liq bo'lib, ularning miqdoriy bahosi ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishni hisobga olgan holda haqiqiy ishlab chiqarilgan mahsulotga ko'ra amalga oshiriladi. Ularning sifatini aniqlash uchun umumiy iqtisodiy salohiyat bilan bir qatorda milliy iqtisodiyotning alohida tarmoqlarining iqtisodiy imkoniyatlarini ham hisobga olish kerak. Mintaqaning ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanish darajasi, uning mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatish qobiliyati mintaqaning iqtisodiy salohiyatini aks ettiradi.

Xonning (2001) korxonalar salohiyati ishlab chiqarish tizimiga kiruvchi resurslarni ishlab chiqarishda tayyor mahsulot va xizmatlarga aylantirish imkonini beruvchi kadrlar, ishlab chiqarish vositalari va ularning birikmalaridir deb ta'rif beradi.

Svobodin (1987) esa ishlab chiqarish salohiyatini "ma'lum hajmdagi mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo'lgan birgalikda faoliyat yurituvchi resurslar majmui" deb ta'riflaydi.

Shevchenkoning (1980) fikricha, ishlab chiqarish salohiyati moddiy ne'matlar (tovar va xizmatlar) ishlab chiqarishda ma'lum imkoniyatlarga ega bo'lgan ishlab chiqarish jarayonida birlashtirilgan ishlab chiqarish resurslari yig'indisidir deb izoh beradi.

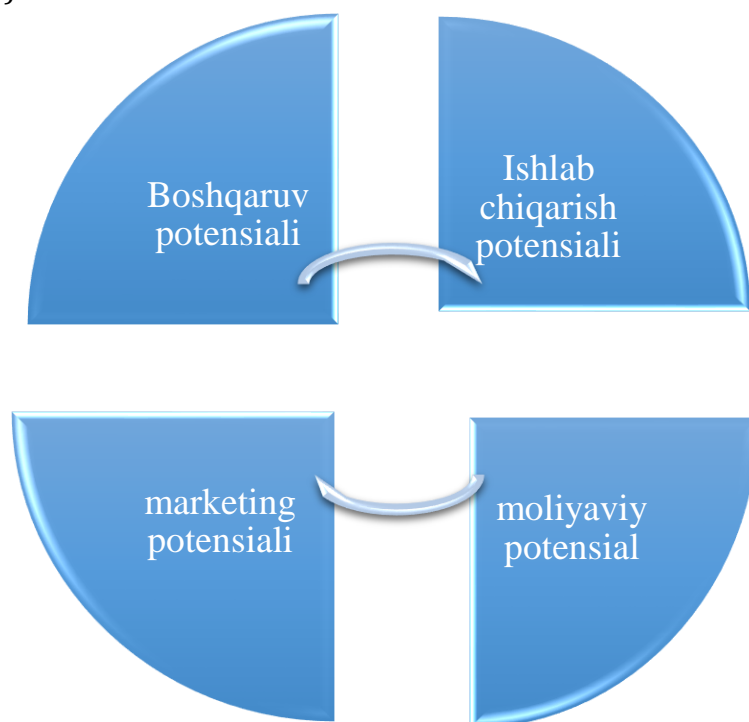
Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot ishini bajarishda kuzatish, ma'lumotlarni yig'ish, umumlashtirish, taqqoslash, mahalliy va xorijiy olimlarning sug'urta faoliyatidagi iqtisodiy qarashlari, sohadagi muammolar va ularning yechimlari bo'yicha izlanishlari hamda sohaga doir qonuniy va me'yoriy-huquqiy hujjatlar o'rganilib, xulosa va takliflar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Iqtisodiyotning to'liq tiklanishi real sektorning sezilarli va uzoq muddatli o'sishini nazarda tutadi. Muayyan hududda iqtisodiyotni tiklash imkoniyatlari va istiqbollarini baholash uchun undagi o'sish nuqtalarini, xususan, tez o'sish uchun salohiyat va zaxiraga ega bo'lgan korxonalarni aniqlash kerak. Iqtisodiy salohiyatning ajralmas toifasidan foydalanish yashirin imkoniyatlar va zaxiralarni aniqlash, mumkin bo'lgan maksimal o'sishni bashorat qilish imkonini beradi.

Temir yo'l transporti o'ziga xos xususiyatli tarmoq bo'lib, uning iqtisodiy salohiyatini tahlil qilish alohida yondashuvni talab qiladi. Transportda potensialni quyidagicha talqin qilish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Transport potentsialning guruhlanishi

Potensialni yuqoridagi kabi guruhlariga ajratishimiz korxonalar faqoliatini tahlilini yanada aniqroq va mukammalroq qilish imkonin beradi. Chunki, ishlab chiqarish jarayinida bevosita mehnat va intellectual potensiallar ham ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bu guruhlaru umumlashtirib, boshqaruv potentsiali, ishlab chiqarish potentsiali, marketing potentsiali, moliyaviy potentsial deb o'rgansak maqsadga samaraliroq natijaga erishishimiz mumkin.

V.P. Bocharovning so'zlariga ko'ra. A.A. Kruglovning ma'lumotlariga ko'ra ishlab chiqarish salohiyatini tahlil qilishning maqsadi - ishlab chiqarish salohiyatining holatini, tuzilishini va dinamikasini va uning elementlarini o'rganish, uni amalga oshirish darajasiga ta'sir qiluvchi ijobiy va salbiy omillarni aniqlash, to'siqlarni topish va "kengaytirish", rivojlantirish. chora-tadbirlarini ishlab chiqishdan iborat.

Iqtisodiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan tahliliy koeffitsientlarni o'rganish asosida resurslar samaradorligini baholash dissertatsiyamizda transport korxonalarining ishlab chiqarish potentsialidan foydalanish samaradorligini tahlil qilish uchun tarkibiy qismlar tizimini umumlashtirdik va temir yo'l transportida quyidagicha qo'llash maqsadga muvofiqdir:

Yuk tashishni tahlil qiluvchi ko'rsatkichlar:

1. Yuk aylanmasi
2. Tashilgan yuklar

Yo'lovchi tashishni tahlil qiluvchi ko'rsatkichlar

1. Yo'lovchi aylanmasi

2. Tashilgan yo'lovchi soni

Materiallar bilan bog'liq ko'rsatkichlar:

1. Material sig'imi
2. Aylanma vositalar rentabelligi
3. Material qaytimi

Mehnat resurslari bilan bog'liq ko'rsatkichlar:

1. Mehnat unumdorligi
2. Bir ishchiga to'g'ri keladigan sof foyda qiymati
3. Qo'nimsizlik koeffitsenti

Moliyaviy potentsialni tahlil qilish, uni baholashning ajralmas kompleks ko'rsatkichi kapitalning (sof aktivlarning) rentabelligi bo'lishi mumkinligini ta'kidlashga asos beradi.

Shuni ham ta'kidlaymizki, o'z kapitalining rentabelligi moliyaviy potentsialni baholashning ajralmas o'lchovi sifatida boshqaruv qarorlarining iqtisodiy samaradorligini aks ettiruvchi ko'rsatkich bo'lib xizmat qilishi va shunga mos ravishda korxonalarining boshqaruv salohiyatini baholash uchun ishlatilishi mumkin.

1-jadval

"O'zbekiston temir yo'llari" AJning sof aktivlarini tahlil qilish (mlrd so'm)

Ko'rsatkichlar	Yillar				
	2019	2020	2021	2022	2023
Aktivlar					
Nomoddiy aktivlar	2	2	3	4	4
Asosiy vositalar	24 299	27 271	30 454	31 911	34 038
Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar	2 679	1 521	1 639	1 634	1 210
Zaxiralar	1 292	1 779	2 098	2 473	2 899
Debitorlik qarzlari	1 698	2 724	2 010	3 093	6 333
Qisqa muddatga moliyaviy investitsiyalar	1.4	81.6	175.3	76.9	69.2
Pul mablag'lari	842.5	553.6	347.6	430	213.2
Passivlar					
Uzoq muddatli majburiyatlar	16 767.3	18 758.3	19 434.2	20 426.7	23 584.2
Qisqa muddatli bank kreditlari	197.3	0.2	60	-	90
Qisqa muddatli qarzlari	4.3	53.2	107	0.7	1
Boshqa kreditorlik qarzlari	58.4	29	115	74	126
Kelajakdagi xarajatlar uchun zaxiralar	9 729	11 305	11 442	11 353.8	10 843
Sof aktiv qiymati	15 994	16 154	16 941	15 968	13 519
Ustav kapitali	5 573	3 989	3 989	3 808	3 805
Sof aktivlarning ustav kapitalidan oshib ketishi	10 421	12 164	12 951	12 159	9 713
Ustav kapitaliga nisbatan sof aktivlar ulushi%	287,00	404,90	424,00	419,26	355,22

1-jadvalda "O'zbekiston temir yo'llari" AJning 2019-2023 yillar bo'yicha sof aktivlarini va ularga tegishli asosiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish uchun ma'lumotlar keltirilgan. 2019 yilda 15 994 mlrd so'm bo'lgan, 2023 yilda esa bu ko'rsatkich 13 519 mlrd so'mga kamaygan. Sof aktivlar qiymatining kamayishi korxonaning moliyaviy holatining yomonlashayotganini ko'rsatishi mumkin. 2019 yilda 287% bo'lsa, 2023 yilda bu ko'rsatkich 355,22% ni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich korxonaning sof aktivlarining ustav kapitaliga nisbatan ulushi oshganligini bildiradi, ammo bu sof aktiv qiymatining kamayishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Asosiy vositalar va zaxiralar yildan-yilga ortgan bo'lsa, debitorlik qarzlari va pul mablag'lari bo'yicha keskin o'zgarishlar kuzatilgan. Bu korxonada moliyaviy aktivlarni boshqarishda ayrim muammolar borligini ko'rsatadi. Uzoq muddatli majburiyatlar ortib borgan, bu esa korxonaning qarzdorlik yukini oshirgan. 2019 yildan 2023 yilga qadar sof aktivlar qiymati

kamaygan, bu esa korxonaning moliyaviy salohiyatini yomonlashayotganini ko'rsatadi. Ushbu jadval korxonaning aktivlari tarkibi va moliyaviy holatini yaxshilash zarurligini ko'rsatadi, ayniqsa likvid aktivlar va debitorlik qarzlari bilan bog'liq muammolar yechimini topish lozim.

Xulosa va takliflar.

Shunday qilib, transportning iqtisodiy salohiyatini baholash va tahlil qilishning uslubiy yondashuvlari quyidagilarga asoslanishi kerak:

- Tashish hajmini oshirishga imkon beradigan resurslarning o'zaro ta'sirini o'rganish
- korxonaning ishlab chiqarish salohiyatining tarkibiy qismlariga mehnat salohiyati va intellektual salohiyatni iristish
- transportda iqtisodiy salohiyatni tahlil qilish imkonini beradigan, korxonaga uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratadigan axborot tahlil model tizimini ishlab chiqish.
- korxonaning moliyaviy salohiyatini oshirish maqsadida moliyaviy tuzilmaning biznes samaradorligiga ta'sirini baholash va uni optimallashtirish modelini ishlab chiqish
- tashish hajmini oshiradigan omillarni chuqurroq tahlil qilish.

Potensialni tahlil qilish bosqichma- boshqich va keng qamrovli kompleks jarayondir. Temir yo'l transportining iqtisodiy salohiyatini har tomonlama tahlil qilish va uni baholash, bizning fikrimizcha, muhim bosqichlar. Birinchi bosqichda tayyorgarlik jarayonlari amalga oshiriladi, ularning asosiy mazmuni tahlil va baholash uchun zarur ma'lumotlarni to'plash va tayyorlashdir. Birinchi bosqich jarayonida, shuningdek, korxonaning iqtisodiy salohiyatini tahlil qilish maqsadlarini belgilash, ma'lumotlarni tahlil qilish va baholash usullari, usullarini aniqlash kerak. Ikkinchi bosqichda esa ishlab chiqarish potensialida korxonaning mehnat resurslari tarkibi va uning ishlab chiqarish resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi ko'rsak, uchinchi bosqichda biz korxonaning moliyaviy holatiga baho beramiz. Ya'ni uning rentabellik ko'rsatkichlari, moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlarini o'rganishimiz mumkin. To'rtinchi bosqichda esa, korxonaning raqobatdoshlik darajasi uning biznes samaradorlik ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. So'nggi, beshinchi bosqichda, korxonaning umumiy salohiyatiga ta'sir qiladigan omillar darajasi o'rganilib, uning boshqaruv metodologiyasini rivojlantirish bo'yicha takliflar beriladi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

- Shevchenko A.V. (1980) *Sbornik materialov*. – M.: Sov. xudojnik, – 280 s.
- Xasanov B.A., Raximov M.Y., Muqimov Z.A., Aliqulov A.I., Jumanova A.B., Xajimuratov N.SH., Xasanova R.B. (2019) "Moliyaviy tahlil" TOSHKENT "IQTISODIYOT".
- Альгина, М.В. (2011) *Инновационный потенциал экономической системы и его оценка* / М.В. Альгина, В.А. Бовнар // *Современные технологии управления*. №1 (01). – № рег. статьи 0001. – Режим доступа: <http://sovman.ru>. – Дата доступа: 24.12.2013г.
- Ковалев, В.В. (2008) *Анализ баланса, или как понимать баланс: учеб.-практ. пособие* / под ред. В.В.Ковалева, Вит. В. Ковалева. – М.: Проспект, – 448 с.
- Свободин В.А. (1987) *Определение величины и эффективности использования производственного потенциала сельхозпредприятия* / В.А. Свободин // *Экономика сельского хозяйства*. №9. – С. 73–76.
- Хан, Д. (2001) *Планирование и контроль: концепция контроллинга* / Д. Ханн. – М.: Дело и сервис, –126 с.